

Горан Поповић*

УДК 330.1:341.2(061.1ЕУ)
Изворни научни чланак

УЛОГА ХЕРФИНДАЛ-ХИРШМАНОВОГ ИНДЕКСА У ЕКОНОМСКОЈ И ПРАВНОЈ ПРАКСИ ЕУ

doi: 10.7168/gpf.12.3434.08P

***Апстракт:** Циљ политике конкуренције ЕУ је обезбјеђивање тржишних слобода на унутрашњем тржишту, те спречавање монополских и олигополских понашања највећих компанија. Надлежне институције стварају приближно једнаке услове пословања за све тржишне актере. Европска комисија креира и спроводи политику конкуренције. Непримјерена концентрација тржишта може да наруши правила конкуренције, посебно приликом спајања, припајања или доминантног положаја фирми, додјелом државне помоћи, итд. Херфиндал-Хиришманов индекс служи за израчунавање тржишне концентрације у САД и ЕУ. У Европској унији користи се и разлика ННН прије и након спајања (тзв. делта- Δ), која указује на прве симптоме могућих промјена послје спајања или припајања. У ЕУ нема забринутости када је ННН послје спајања мањи од 1000. Комисија ријетко констатује нарушавање конкуренције када је ННН између 1000 и 2000, а Δ испод 250, или у случајевима када је ННН изнад 2000, а Δ испод 150. У ЕУ постоје и тзв. посебне околности, па се Европска комисија не ослања само на стандардне процедуре, већ и на специфичности појединачних случајева, или посебних друштвених или гранских околности.*

***Кључне ријечи:** политика конкуренције, ЕУ, спајања, припајања, Херфиндал-Хиришманов индекс.*

* Др Горан Поповић, ванредни професор на Економском факултету Универзитета у Бањој Луци.

1. УМЈЕСТО УВОДА: ОСНОВЕ ПОЛИТИКЕ КОНКУРЕНЦИЈЕ ЕУ

Политика конкуренције једна је од најстаријих заједничких политика Европске уније. Њене контуре настају већ 1951. године, оснивањем Европске заједнице за угаљ и челик, јер су оснивачи имали интерес за правним уређењем заједничког економског простора и стварањем бољег пословног амбијента¹. На принципима економије обима, стварало се велико тржиште, али су се оснивачи определили и за борбу против монопола и олигопола. Институционална заштита конкуренције евро-тржишта је еволуирала, црпећи углавном америчка искуства. Посљедњих неколико деценија у ЕУ се нуде и оригиналнија рјешења. Политика конкуренције настоји да анулира штетне појаве на Заједничком тржишту, које могу настати спајањима или припајањима (мерџерима или аквизицијама²), злоупотребама доминантног положаја, недопуштеним трговинским споразумима и недозвољеним облицима државне помоћи.

Спречавање нарушавања конкуренције доминантним положајем регулише члан 82. Уговора о оснивању Европске заједнице³. Чланом 81. Уговора⁴ регулишу се проглашења ништавности аката који могу, или су већ проузроковали злоупотребе доминантног положаја. Доминација на Заједничком тржишту (или његовом дијелу), једне или више фирми, нарушава правила конкуренције и неповољно утиче на трговину чланица. За оцјену постојања доминантног положаја мериторан је Европски суд

¹ О теоријским основама и дугорочним циљевима политике конкуренције вид. Е. Bannerman, *The Future of EU Competition Policy*, Center for European Reform, London 2002.

² Енгл. *mergers and acquisitions; M&A*.

³ R. Baldwin, C. Wiplosz, *The economics of European integration*, McGraw-Hill Education, Berkshire 2006, 269.

⁴ Економски аспекти чл. 81. и 82. Прецизирани су у: M. Artis, F. Nixon, *The Economics of the European Union*, Oxford University Press, 2007, 104-110; R. Baldwin, C. Wiplosz, 268.

правде. Фирме су у доминантном положају када у пословном понашању не морају узети у обзир интересе конкурената, купаца или добављача. Оне у тај положај долазе мерџерима, аквизицијама, неконкурентским поступцима у маркетингу, политиком цијена, иновацијама, истраживањима, додјелјивањем државне помоћи и др. Иначе, доминантан положај није забрањен сам по себи, већ само када нарушава политику конкуренције. Злоупотреба доминантног положаја може се претворити у монополско понашање према потрошачима, произвођачима, трговцима и другим актерима Заједничког тржишта. Када се злоупотребе утврде, казнене мјере у ЕУ могу бити ригорозне.

Контролом тржишних слобода штите се и правовремено онемогућавају доношења нелојалних договора о цијенама и/или другим тржишним кондицијама, спречавају недозвољена спајања или припајања, онемогућавају условљавања у трговини, итд.

Начинима спречавања нарушавања конкуренције баве се владе многих земаља. Но, сериозан и научно утемељен приступ представља привилегију најразвијенијих свјетских економија⁵. Противрјечности слободне конкуренције проистичу из потребе за већим слободама тржишних актера, али и потреба за интервенцијама државних институција према тим истим слободама.

Савремену еру, карактеристичну по економским слободама (као што је то нпр. био период „*laissez faire*“) прате бројне кризе, када се уз економске сломове генеришу и велики политички сукоби, па чак и ратови. Ипак, друштвене промјене настале због раста конкуренције дјелују повољно на научно-технички прогрес и хуманији развој друштвених односа.

Слободно тржиште оптимално алоцира друштвене ресурсе и ствара идеални амбијент „савршене конкуренције“, тржишно стање које не постоји у реалним околностима. Антипод тог стања је монопол који нарушава тржишне слободе, повећава цијене,

⁵ Шерманов закон, који је давне 1890. године донесен у САД, преживио је бројне критике, али је увео ред у многим областима америчке привреде (жељезници, саобраћају и др). Иако припада историји, овај закон представља претечу савремене антимонополске регулативе.

увећава монополске екстрапрофите и „гуши“ остале актере. Слично се понашају и дуополи, па чак и олигополи. Ова екстремна тржишна понашања (жеље великих фирми су доминације или други видови монополске позиције) дешавају се на динамичним тржиштима САД и ЕУ⁶. Данас се не могу игнорисати ни појаве на тржиштима земаља БРИК⁷.

Због тога се уводе мјере заштите конкуренције, које дјелимично сужавају слободу тржишних актера. Политика конкуренције успоставља равнотежа између потреба фирми за концентрацијом и растом тржишног учешћа у циљу остваривања максималних профита, с једне стране, и заштите тржишта од штетних понашања монопола или олигопола, с друге стране. Дакле, политика конкуренције штити тржишне актере од њих самих.

Политика конкуренције ЕУ подразумејева одговарајуће законодавство. Правни основ налази се у одредбама чланова 101-106. Уговора о функционисању Европске уније. Ријеч је о актима која нису унесена само у текст Уговора о оснивању⁸, већ и у друге изворе секундарног права, као што су уредбе, директиве, препоруке. Неки од њих не обавезују, иако говоре о ставовима институција ЕУ код нарушавања правила конкуренције.

⁶ У САД и ЕУ има компанија са годишњим приходима већим и од GDP неких њихових чланица.

⁷ Бразил, Русија, Индија и Кина, уз САД, ЕУ и Јапан, постају доминантне глобалне економије.

⁸ Уговор о функционисању ЕУ прецизира заштиту конкуренције на унутрашњем тржишту. Чл. 101-109 третирају конкуренцијско право. Чл. 101. сматра неспојивим са Заједничким тржиштем споразуме и одлуке предузећа и удружења предузећа (или договорена пракса између њих), који могу утицати на трговину међу чланицама и спријечити, ограничити или нарушити конкуренцију. Ово се односи на: непосредно или посредно утврђивање куповних или продајних цијена или других услова, ограничење или контролу производње, пласмана, техничког развоја или инвестиција, подјелу тржишта или ланца снабдијевања, примјену неједнаких услова за исте послове код различитих пословних партнера, условљавање склапања уговора прихватањем додатних обавеза које нису везане за предметне уговоре.

Европска комисија креира и имплементира политику конкуренције⁹. Уз извршну функцију, она има и ограничена судска овлашћења, те може изрицати казне због нарушавања функција Заједничког тржишта. Изречене казне могу бити изузетно високе (чак и по неколико стотина милиона евра), јер казнени износи достижу и до 10% годишњих компанијских прихода.

Европски суд правде надлежан је за спорове између фирми, са владама чланица или централним институцијама. Казне се изричу због недозвољених спајања или припајања и злоупотреба доминантног положаја.

Даље, забрањена су и дјелимична ограничавања споразума између фирми када се утврди да нарушавају правила конкуренције Заједничког тржишта¹⁰.

2. КООРДИНИРАНО И НЕКООРДИНИРАНО ДЈЕЛОВАЊЕ ПРИЈЕ И ПОСЛИЈЕ СПАЈАЊА И ПРИПАЈАЊА

Тржишна концентрација неминовно води ка појединачној економској користи и нарушава правила конкуренције. Анулирање узрока нарушавања конкуренције је претпоставка нижих цијена, лансирања нових производа, модернизације, раста средстава за истраживање и развој, итд. Дакле, слободно тржиште ствара услове за несметано одвијање процеса репродукције свих економских актера.

Оцјена спајања или припајања показује постојање стварног или потенцијалног повећања снаге тржишног актера, који нару-

⁹ Горан Поповић, *Економија Европске уније-макроекономски аспекти и заједничке политике*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука 2009, 30-38.

¹⁰ О институцијама Европске уније вид. Jean-Claude Zarka, *Основи институција ЕУ*, (превод, Институт Г17 плус, Београд 2004), Gualino Editeur, Paris 2002; Jean-Mark Favre, *Основи ЕУ и комуналног права*, (превод, Институт Г17 плус, Београд, 2004), Gualino Editeur, Paris 2002. Политичко-законодавни аспекти су појашњени: Сајмон Хикс, *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд 2007, 84-91. и 116-117.

шава тржишне принципе. Та позиција може водити ка монополском понашању у виду неоправданих повећања цијена, нижег квалитета производа и услуга, обарања квалитета сервиса, губитка иновативности, преоријентације на јефтине, али лошије сировине¹¹, итд. Исто тако, и хоризонтална спајања могу да елиминишу конкурентска ограничења једног или више предузећа, што може утицати на раст тржишне моћи. Посебно је важна чињеница да се одсуство координације између фирми прије спајања релативно лако може претворити у њихову координацију након спајања.

Пракса спровођења политике конкуренције¹² указује на то да Европска комисија прихвата аргументе (провјеравајући их), и уочава економске и друге користи за потрошаче. Компаније прије спајања или припајања морају доказати да концентрација утиче позитивно на тржишне бенефите (партнери мерцера и аквизиција доказују постојање користи), и да неће бити нежељених тржишних консеквенци. Став Комисије је да се (кад год је то могуће) бенефити потрошача квантификују, а када то није могуће, потребно је описати позитивне утицаје на тржиште.

У неким случајевима, чак и непримјерена спајања могу бити компатибилна са принципима Заједничког тржишта. Нпр. ако је компанија, која је актер спајања неликвидна (или јој пријети стецај), концентрација на тржишту може порасти јер један конкурент престаје да постоји. Тако се конкуренција нарушава кроз процес нестајања неликвидне фирме.

Координирано дјеловање јавља се на тржиштима на којима се лакше усаглашавају ставови и разумију правила координације. За такво стање неопходни су сљедећи услови:

¹¹ Г. Поповић, *Основи економије за правнике*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука 2010, 114.

¹² О овој проблематици видјети у: Мирослав Прокопијевић, *Европска унија – Увод*, Службени гласник, Београд 2005, 247-250.; Мирослав Јовановић, *Европска економска интеграција*, ЦИД, Економски факултет, Београд 2006, 280-292; Радован Вукадиновић, *Право Европске уније*, Правни факултет у Бањој Луци и Центар за право ЕУ Правног факултета у Крагујевцу, Бања Лука – Крагујевац 2006, 452-510.

- Компаније морају бити способне за надзор поштовања услова координације.
- Морају постојати механизми који се активирају код евентуалних одступања.
- Реакције конкурената или купаца не смију угрожавати резултате последице координације.

Новонастало тржишно стање може утицати на раст координације између фирми. Разлози могу бити повећање цијена, подјела тржишта, редуција производње и техничко-технолошки развој. Комисија обавезно разматра достизање услова координације, мониторинг одступања од услова координације и механизме одвраћања са могућношћу кажњавања (узимајући у обзир и реакције других актера који нису учесници координације).

Некоординирано дјеловање постоји када мерцери или аквизиције доводе до доминантног положаја нове компаније, и када једно или више предузећа имају економску моћ супротстављања правилима конкуренције.

Доминацијом се постиже веће тржишно учешће, јер велике и брзорастуће фирме због последица које изазива некоординирано дјеловање, остварују повољнији економски положај. Компаније које се спајају су често прије процеса спајања биле конкуренти, па новонастала компанија некада не повећава производњу, чак и ако цијене расту (игноришући тако законитост односа понуде и тражње¹³), а посебно ако купци не могу промијенити продавца. Коначно, радикално нарушавање конкуренције може се јавити када нова фирма омета пословну експанзију директних конкурената на релевантном тржишту.

¹³ Г. Поповић, (2010), 101-102.

3. МЕТОДЕ МЈЕРЕЊА КОНЦЕНТРАЦИЈЕ ТРЖИШТА

Тржишна концентрација може се мјерити различитим методама. Најпознатија метода је Херфиндалов индекс, познат као Херфиндал-Хиршманов индекс (НИ). Једноставније методе израчунавања концентрације на релевантном тржишту су: крива концентрације (или *Gini* коефицијент), рацио концентрације и индекс реципроцитета¹⁴.

Индекс реципроцитета је показатељ тржишне концентрације који узима у обзир само број предузећа на релевантном тржишту, односно:

$$IR = 1 / n \quad \text{гдје је: } n \text{ број предузећа на тржишту}$$

Овај показатељ заснива се на погрешној претпоставци да концентрација опада искључиво растом броја фирми на тржишту. Он служи само за „блиц“ анализе тржишне концентрације и даје коректан резултат само ако је тржишна снага свих предузећа приближно иста. Ипак, постоје тржишта гдје, нпр. један тржишни актер има и више од 1/2, па чак и преко 2/3 укупног тржишног потенцијала, док истовремено стотине или хиљаде осталих фирми држе остатак тржишта. Дакле, овај показатељ није релевантан, јер не омогућава егзактно израчунавање нивоа тржишне концентрације.

Рацио концентрације за 4 или 8 водећих конкурената (CR4 или CR 8) користи се због једноставног израчунавања. Тако је, нпр. CR4 проста сума тржишних учешћа четири, а CR 8 осам највећих фирми на тржишту.

Крива концентрације (или Gini коефицијент) је показатељ настао од Лоренцове криве концентрације. *Gini* коефицијент

¹⁴ Приказ наведених метода видјети у: Драган Ђуричин, *Управљање (помоћу) пројеката*, Центар за издавачку делатност Економског факултета, Београд 2005.

указује на неједнакост тржишних учешћа, односно снаге свих актера, тако што се врши кумулација њихових појединачних учешћа. Тако настала крива ставља се у однос са линијом идеалне дистрибуције једнаких тржишних учешћа (права нагиба 45°). Разлика површина између стварне криве и идеалне праве је Gini коефицијент, који се у пракси креће од 0 до 1 (0 представља случај перфектне дистрибуције, а 1 случај монопола).

Херфиндалов индекс, или Херфиндал-Хиршманов индекс (ННИ) је релевантан показатељ нивоа тржишне концентрације. Добио је име по познатом економисти Орис Ц. Херфиндалу, који је прописао коришћење индекса у анализама тржишне концентрације у индустрији, и Алберту О. Хиршману, њемачком економисти који је заслужан за његов проналазак. Математички, он представља суму квадрата вриједности појединих тржишних учешћа свих конкурената на тржишту, односно:

$$\text{ННИ} = \sum_{t=1}^N (S_i)^2,$$

где је: S_i -тржишно учешће i -тог конкурента.

Вриједност ННИ зависи од броја конкурената на тржишту и разлике у њиховој релативној тржишној снази. Индекс се смањује повећањем броја конкурената, а расте повећањем диференцијације тржишне моћи и појавом јачих фирми на тржишту. Херфиндал-Хиршманов индекс креће се од 0 до 10.000. Вриједност 10.000 одговара тржишном стању монопола, а добија се квадрирањем (100^2) тржишног учешће монопола које износи 100%. Очигледно је да на висину ННИ значајније утичу велике компаније, јер квадрирање већих тржишних учешћа убрзава раст индекса. Висок Херфиндал-Хиршманов индекс указује на високу концентрацију тржишта, а мањи на постојање високе конкурентности.

Постоји и нормализовани ННН* који се креће од 0 до 1 (вриједност класичног индекса редукована за 10.000):

$$\text{ННН}^* = \frac{\text{ННН} - \frac{1}{N}}{1 - \frac{1}{N}},$$

гдје су:

N - број предузећа на тржишту.

ННН* - нормализован Херфиндал-Хиршманов индекс.

ННН - обичан Херфиндал-Хиршманов индекс.

Низак ННН упућује на високу конкурентност, и обрнуто. Конвенционална теорија мјерења концентрације класификује слjedeће лимите:

- Када је ННН* мањи од 0,1 (<1000 ННН), тржиште је без концентрације.

- За ННН* од 0,1 до 0,18 (1000-1800 ННН), тржиште је умјерено концентрисано.

- Ако је ННН* већи од 0,18 (>1800 ННН), наговјештава се висока концентрација.

Предузећа са ниским вриједностима тржишних учешћа минорна су за одређивање ННН. Фирме високих тржишних учешћа имају већи пондер при квантификацији овог индекса. Велики проблем је и скупљање информација о вриједностима тржишних учешћа сваког тржишног актера.

4. ПРИМЈЕНА ННИ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ

4.1. Примјена ННИ у економској и правној пракси САД

У случају раста вриједности Херфиндал-Хиршмановог индекса изнад одређеног прага, расте тржишна концентрација релевантног тржишта. Овај праг у САД¹⁵ износи 0,18 (нормализовани индекс), док је у ЕУ релевантан и износ промјена (апсолутна разлика вриједности ННИ послје и прије мјерења). Ако су се на релевантном тржишту десиле промјене од $\Delta = 0,025$, а ННИ* износи 0,1 (тј. 1000 ННИ), може се закључити да концентрација расте.

Или, ако концентрација мјерена ННИ* износи 0,142, па фирма А куповином акција од фирме Б утиче на нову тржишну ситуацију, те се нпр. ННИ* повећа на 0,172, то не би било релевантно за законодавство о спајању у САД (јер је ННИ* испод 0,18), али би било релевантно за законодавство спајања и припајања ЕУ (јер је промјена Δ ННИ* већа од 0,025, односно $\Delta > 250$).

Дакле, законодавство ЕУ онемогућава значајне промјене концентрације у односу на постојеће стање (а најрелевантнији показатељ тога стања је Δ).

Спајања и припајања повећавају забринутост, ако се ННИ повећа за више од 0,01 (тј. 100), на умјерено концентрисаном тржишту, или више од 0,005 (односно 50) на високо концентрисаном тржишту. Тада постоји реална опасност да спајање ојача моћ највећих компанија, посебно ако ННИ порасте за више од 100 на високо концентрисаном тржишту¹⁶.

¹⁵ Од 1982. Министарство правосуђа САД, Савезна комисија за трговину и главни државни заступници користе Херфиндал-Хиршманов индекс ради уочавања промјена на тржишту.

¹⁶ Прије спајања ННИ износи $a^2 + b^2$, а након интеграције $(a+b)^2$. Разлика вриједности ННИ је $2ab$, односно двоструки производ појединачних тржишних учешћа прије интеграције. Тако интеграција фирми учешћа 5% и 10%, доводи до раста ННИ за 100 поена ($2ab = 2 \times 5 \times 10 = 100$).

Сљедећа табела приказује вриједности општеприхваћених лимита ННІ за различите нивое концентрације.

Табела 1: Херфиндал-Хиршманов индекс и нивои концентрације

Нивои концентрације		
Ниво	%	ННІ
Висок	80-100	1.800-10.000
Средњи	50-80	1.000-1.800
Низак	0-50	0-1.000

Херфиндал-Хиршманов индекс често користи антимонополска комисија САД за процјене промјена тржишне моћи и концентрације релевантног тржишта након закључивања уговора о спајању или припајању. У пракси се често користи „Водич утврђених граничних вриједности за оцјену утицаја спајања и припајања на структуру тржишта“¹⁷.

Ради квантификације и процјене утицаја спајања и припајања на структуру тржишта, разматрају се: концентрација прије спајања и повећање концентрације тржишта које је настало као посљедица спајања. Ако је након спајања ННІ испод 1000, маргинални раст индекса је ирелевантан, али уколико је ННІ након спајања између 1000 и 2000 (од 0,1 до 0,2), и ако спајање утиче на раст ННІ више од 100 ($2ab < 100$), потребно је извршити накнадну процјену утицаја трансакција на концентрацију постојеће тржишне структуре. Коначно, уколико ННІ после спајања или припајања прелази 1800, и ако је вриједност Δ већа од 100 ($2ab < 100$), раст концентрације тржишта је неспоран.

¹⁷ Користан за брзорастућа предузећа. Упозорава их на могућа кршења антимонополских прописа.

4.2. Мјерење концентрације на тржишту ЕУ

Повећање концентрације релевантног тржишта може бити резултат спајања два или више раније независних предузећа, или стицања (од стране једне или више особа које већ контролишу најмање једно предузеће, или од стране једног или више предузећа, куповином хартија од вриједности, или имовине на основу уговора, или на било који други начин) директне или индиректне контроле над цијелим, или дијелом једног или више других предузећа (контрола и вршење одлучујућег утицаја)¹⁸, или заједничког дугорочног улагања са функцијама аутономног економског субјекта¹⁹.

Вијеће ЕУ је, 2004. године, усвојило Закон Комисије (ЕС) бр. 139/2004 о Контроли концентрација између предузећа²⁰, мијењајући постојећи Закон о спајању бр. 4064/89 из 1989. године. Нови Закон се примјењује од 1. маја 2004. године у свим пословањима окончаним на тај дан или послвије. Постоји и Закон Комисије (ЕС) бр. 802/2004 о спровођењу Закона бр. 139/2004 о Контроли концентрација између предузећа²¹.

Члан 2.2 ЕСМР дефинише нарушавања конкуренције као „концентрацију која не би значајно нарушила ефективну конкуренцију Заједничког тржишта или његовог битног дијела, а посебно ако иста није резултат стварања или јачања доминантног положаја, биће проглашена компатибилном са принципима заједничког тржишта“. У ЕСМР се понавља иста дефиниција, али супротног значења: „...која би значајно нарушила... биће проглашена неспојивом...“.

¹⁸ Чл. 3.2 ЕСМР (Закон о спајању или скраћено ЕСМР).

¹⁹ Чл. 3 ЕСМР.

²⁰ 2004 О.Ј. (L 24) 1; Закон се примењује на све концентрације које се тичу Заједнице. Дефинисан је на годишњем промету предузећа, а за његову правну страну задужена је искључиво Комисија.

²¹ 2004 О.Ј. (L 133) 1; Укључује законе о подношењу захтева, роковима и одржавању расправа.

Релевантност тржишта. Европска комисија сматра да је релевантно тржиште оно, које уз неки производ обухвата и њему идентичне, или сличне производе који могу бити међусобно замјењиви. Поред појма релевантног тржишта, постоји и релевантно географско тржиште, одређено географским границама у оквиру којих се спроводи политика конкуренције ЕУ, јер се „доминација“ контролише на цијелом тржишту Уније, или његовом већем дијелу. Релевантно географско тржиште чини подручје на којем су објективни услови конкуренције примијењени на одређени производ једнаки за све тржишне актере (купце, произвођаче, итд). Услови пословања економских актера на тржишту морају бити хомогени до мјере која омогућава да се економска снага предузећа може правилно процијенити²².

Фактори оцјене концентрације. Члан 2.1 ЕСМР дефинише факторе оцјене пријављених концентрација, и то:

- одржавање и развој конкуренције Заједничког тржишта са другим факторима као што су структура свих тржишта, те стварна или потенцијална конкуренција од предузећа у ЕУ или изван ЕУ.

- тржишна позиција фирми, њихова економско-финансијска моћ, алтернативе снабдјевача и корисника, приступ тржишту и залихама, правне препреке уласка на тржиште, тражња за робом и услугама, интереси потрошача, техничко-технолошки и економски развој (уколико користи потрошачима и не нарушава конкуренцију), итд.

Прагови који одређују потребу контроле концентрације Европског економског простора зависе од промета учесника у

²² ECR, 207, навод бр. 44, 1978.

цијелом свијету и унутар ЕУ²³.

Европска комисија је, 2004. године, (као и САД) на основу Закона о контроли концентрација између предузећа објавила „Водич за процјену хоризонталних спајања“. Тако су се хоризонтална спајања учинила транспарентним, посебно на основу претходних искустава Комисије и судске праксе Европског суда правде. Тако систем заштите тржишта интервенише већ приликом најаве спајања која би могла значајније да наруши конкуренцију, а посебно када то ствара или јача доминантни положај предузећа²⁴. Водич сугерише следеће критеријуме процјене:

- тржишно учешће и ниво концентрације.
- антиконкурентски ефекти.
- куповна моћ као фактор раста тржишне моћи.
- начини уласка економских актера на релевантна тржишта.
- онемогућавање штетних ефеката на конкуренцију и пад пословања.

Високо тржишно учешће је индикатор, али не и доказ доминације одређеног предузећа. Величину учешћа одређују тржишно учешће као индикатор моћи, прилагођавање будућим промјенама (послије спајања), тржишно учешће у прошлости, трендови развоја фирме и укупна концентрација тржишта. Апсолутни праг преко 50% може бити доказ да постоји доминантан положај (тако

²³ Ако укупан приход свих предузећа у свијету пређе пет млрд. евра, или укупан приход у Заједници, сваког од најмање два предузећа, пређе 250 мил. евра, осим ако свако предузеће више од 2/3 прихода оствари у истој држави ЕУ; кад укупан приход свих предузећа у свијету прелази 2,5 млрд. евра; кад је укупан приход свих посматраних предузећа у свакој од најмање три државе ЕУ већи од 100 мил. евра, а укупан приход сваког од најмање два предузећа, сваке од најмање три државе ЕУ већи од 25 мил. евра; ако укупан приход у Заједници сваког од најмање два предузећа прелази 100 мил. евра, осим ако свако од предузећа више од 2/3 прихода у ЕУ остварује у истој држави чланици.

²⁴ Спајање је забрањено ако ствара или ојачава доминантну позицију. Начин испитивања се мијења због могућег раста цијена и јачања тржишне снаге предузећа (чак иако су доминацију одобрили европски судови).

је нпр. Европска комисија забранила нека спајања која би довела до повећања учешћа изнад 40%), уз значајно повећање Херфиндал-Хиршмановог индекса.

Потенцијални ризици нарушавања конкуренције. Концентрација тржишта пружа прве информације о стању конкуренције. Водич идентификује специфичности тржишног учешћа и нивоа концентрације, који могу да укажу на проблематичне случајеве. Помоћу Водича уочава се постојање тржишног учешћа преко 50% које може да доведе до доминантног положаја. У пракси се ово догађа и због брзог раста (брзорастуће компаније²⁵), а чешће, мерџерима или аквизицијама. Због тога Комисија разматра и случајеве код којих се тржишна учешћа крећу од 40% до 50%. Када је тржишно учешће компанија мање од 40% (чак и 35%), могу се јавити монополски синдроми као директне последице јачања доминантног положаја²⁶.

С друге стране, искуство у ЕУ је да спајања или припајања фирми са учешћем испод 25% не воде ка доминантном положају. Има и посебних случајева, када нпр. нека фирма у поступку спајања има тржишно учешће изнад 50%, а спаја фирме малог учешћа, или када се спајају иновативне компаније, или када долази до унакрсног власништва међу фирмама, код изражених тржишних координација, итд.

Наведене и друге мјере које спроводе заједничке институције, и институције које штите конкуренцију на нивоу земаља чланица, створиле су оптималан тржишни амбијент, бар када је ријеч о вриједностима ННІ (табела бр. 1).

²⁵ Постоје и брзорастуће гране, тј. брзорастућа тржишта. Вид. Д. Ђуричин, 2005.

²⁶ Негативна понашања после спајања или припајања у односу на конкуренцију су: уцењивање добављача, затварање капацитета конкурената, контрола производних ресурса, пад тражње и обарање цијена добављачима, итд.

Табела 1: Агрегатни грански индикатори концентрације у ЕУ

Озна- ка	Индустрија	Просјечан ННІ		
		НМС	ЕУ15	ЕУ25
15	Прехрамбени произв. и пиће	36	17	23
16	Дувански производи	7465	5641	6091
17	Текстил; Одјевни пред. и бојење крзна	185	17	54
		88	29	49
19	Кожа	116	34	47
20	Дрво и плуго	81	40	52
21	Целулоза и папир	361	129	158
22	Штампа	70	33	38
23	Кокс, нафт. дер., нукл. горив.	1508	1356	1380
24	Хемикал. и хемиј. производи	307	65	92
25	Произв. од гуме и пластике	88	32	41
26	Остали неметал. и минер. пр.	85	46	54
27	Основни метали	347	137	174
28	Производи од метала	15	9	10
29	Машине и опрема н.е.ц.	74	23	30
30	Канцеларијски уређаји и рач.	2352	646	923
31	Електрични уређаји, апарати	214	79	107
32	Радио, ТВ и ком. опр. и апар.	780	284	385
33	Мед., прец., опт. INSTR. и сат.	134	65	73
34	Моторна возила	275	75	90
35	Остала опрема за транспорт	555	194	248

Годишњак Правног факултета Универзитета у Бањој Луци

36	Намјештај, производња н.е.ц.	86	35	47
37	Рециклирање	431	286	293
40	Струја, гас, пара и топла вода	199	531	388
41	Прикуп. и дистрибуција воде	297	472	391
45	Грађевинарство	15	5	6
50	Прод. одр. и сер. мот. возила	32	14	16
51	Тргов. на вел., комиси. прод.	8	4	5
52	Трговина на мало и оправке	14	11	11
55	Хотели и ресторани	25	6	7
60	Друм. транс., трансп. цјевов.	67	21	31
61	Водени транспорт	3176	355	454
62	Ваздушни транспорт	1646	1028	1030
63	Помоћне транспортне актив.	54	22	25
64	Пошта и телекомуникације	799	267	310
70	Некретнине	8	5	5
71	Изнајмљивање маш. и опрем.	245	51	64
72	Информатичке дјелатности	57	29	31
73	Истраживање и развој	257	162	166
74	Остале пословне активности	3	2	2

Извор: Commission staff working document on the European Competitiveness Report 2008, Brussels, 28.11.2008, SEC (2008) 2853, 181.

Из табеле се види да висока концентрација постоји у само неколико привредних грана. Највише је концентрисано тржиште дуванских производа. Затим долазе кокс, нафта и нуклеарно

гориво, па ваздушни транспорт. Подаци указују на успјех Уније у борби против монопола и олигопола, иако би слика била другачија да су у анализи ННН нашле мјесто и финансијске институције. Друга специфичност је постојање већег броја грана са изузетно малим степеном тржишне концентрације, односно минорном вриједности ННН.

4.3. Искуства примјене Херфиндал-Хиршмановог индекса у ЕУ

Према Водичу за хоризонтална спајања, не постоји забринутост када је послје спајања ННН* испод 0,1 (вриједност ННН 1000). Комисија ријетко констатује нарушавање конкуренције и у случајевима када је:

- Херфиндал-Хиршманов индекс након спајања од 1000 до 2000, а Δ испод 250.
- Херфиндал-Хиршманов индекс након спајања изнад 2000, а Δ испод 150.

Херфиндал-Хиршманов индекс упозорава да спајање може довести до проблема, али се непримјерено понашање не мора увијек десити. Потребно је нагласити да тржишно учешће и концентрација осликавају само дио тржишних сегмената.

Кад је ријеч о специфичним тржишним учешћима, нпр. од 25% до 50%, Европска Комисија их разматра само ако на опасност укаже Европски суд правде (ЕСП)²⁷. Комисија анализира одлуке и прикупља информације, да би послје спроведених анализа обрачунала ННН и Δ . Анализе се спроводе за:

- случајеве у којима је Европска комисија примијетила доминацију²⁸.

²⁷ Контрола доминације важна је за спајања и припајања, а ставови судова су и даље релевантни.

²⁸ Постоји обавјештење Европске комисије о дозвољеним правним лијековима (О.Ј. 2001/С 068/03) гдје се наводе врсте правних лијекова (углавном структурне природе) који су дозвољени и прихватљиви за Комисију.

- случајеве када Европска комисија прихвата приједлоге страна, како би се спајања изван оквира заједничког тржишта могла ускладити.

Приједлози обавезних промјена пријављених спајања подносе се у фази I у року од 20 радних дана након пријаве, или у фази II у року од 65 радних дана након почетка те фазе²⁹.

- све фазе рашчишћавања из претходних година.

Комисија сматра да је тешко наћи било који ННI и Δ који егзактно разликују случајеве у којима вјероватно неће бити проблема. Идентификовани су случајеви када ни ННI, ни Δ нису нарочито велики, а показало се да постоје тзв. посебне околности, па се ННI и Δ не користе (нпр. када велика доминантна компанија купи малу фирму).

Чак и стриктна анализа „посебних околности“, ННI и Δ може потцијенити реалне ефекте мерџера и аквизиција. Због тога се Европска комисија не смије ослањати само на стандардне процедуре, већ у анализу мора инволвирати специфичности случаја. То важи у ситуацијама контрола спајања или припајања у посебним друштвеним или гранским околностима.

ЗАКЉУЧАК

Политика конкуренције важна је за слободно одвијање економских активности на тржишту Европске уније. То се односи на спречавање могућих монополских и олигополских понашања и других облика заштите тржишта.

С друге стране, глобализација и раст конкуренције на свјетском тржишту приморавају велике европске компаније на пословну, финансијску и развојну концентрацију. Очигледно, ови интереси су међусобно супротстављени. Државне институције морају преузети одговорност за успостављање тржишних правила

²⁹ Према чл. 8.2 ЕСМР, Комисија 2005. објављује „Анализу о правним лијековима приликом спајања фирми“ која помаже анализи ефикасности 96 правних лијекова поднесених у 40 случајева спајања од 1996. до 2000.

и приближно једнаких услова за пословање свих економских субјеката. Избор инструмената институција ЕУ је широк, али су и могућности антимонополских понашања бројне и разноврсне.

У Унији, контрола ових процеса припада централним (комунитарним) органима. Европска комисија надлежна је за одлуке ЕСП, а чланице су пренијеле највећи дио суверенитета у овој области на централне институције. Због тога је политика конкуренције важна заједничка политика ЕУ. Улога Европске комисије огледа се у креирању и имплементацији политике конкуренције, јер уз извршну функцију Европска комисија има и дио судских овлашћења, па чак и могућност изрицања казни због нарушавања функција заједничког тржишта.

Непримјерена концентрација тржишта води ка појединачној економској користи и нарушава правила конкуренције. Спајања и припајања могу нарушити постојеће стање, што може прекомјерно повећати економску моћ великих компанија. Даље, одсуство координације актера прије спајања или припајања може еволуирати у координацију након спајања.

Ради заштите конкуренције у ЕУ, Комисија је, у 2004. години, на основу Закона о контроли концентрација између предузећа, објавила „Водич за процјену хоризонталних спајања“.

Херфиндал-Хиршманов индекс једна је од популарнијих метода израчунавања тржишне концентрације у САД и ЕУ. У Европској унији значајна је и разлика између ННІ прије и послије спајања (делта- Δ). Херфиндал-Хиршманов индекс и Δ откривају прве симптоме потенцијалних промјена послије спајања или припајања. Према одредбама Водича за хоризонтална спајања, нема забринутости када је послије спајања вриједност ННІ* мања од 0,1 (1000 за ННІ).

Исто тако, Европска комисија ријетко констатује нарушавања конкуренције у случајевима када је ННІ након спајања између 1000 и 2000, а Δ испод 250, или у случајевима када је ННІ* након спајања изнад 0,2 (2000), а Δ испод 150. У рјешавању ових правно-економских проблема јављују се и тзв. посебне околности.

Често и детаљна анализа посебних околности (уз већ наведене ННІ и Δ) не даје процјену реалних ефеката мерцера и авизиција. Због тога се Комисија не ослања искључиво на стандардне процедуре, већ се у анализу инволвирају и специфичности сваког појединачног случаја, посебно у контролама спајања или припајања које прате специфичне друштвене или гранске околности.

Goran Popović, PhD³⁰

ROLE OF HERFINDAHL-HIRSCHMAN'S INDEX IN EU ECONOMIC AND LEGAL PRACTICE

Summary

The aim of the EU competition policy is to ensure market liberalization on the Common Market and prevent monopolistic and oligopolistic behavior of the biggest companies. The relevant institutions create approximately equal conditions for business operations of all the market players. European Commission creates and implements the competition policy. Inappropriate market concentration can disturb the competition rules, particularly in case of merging, acquisition or dominant position of the companies, granting of government subventions, etc. Herfindahl-Hirschman's index serves for calculation of market competition in the USA and EU. In the European Union it is also used the HHI difference before and after merging (so-called "delta Δ ") which points to the first symptoms of possible changes after merging or acquisition. The European Union has no concerns in case of HHI being under 1000. The Commission rarely establishes the competition disturbance when the HHI is

³⁰ Associate Professor, School of Economics, University of Banja Luka.

between 1000 and 2000 and Δ under 250, or in cases when HHI is above 2000 and Δ under 150. In the EU there are also the so-called special circumstances, thus the Commission does not rely solely on the standard procedures but also on the specificities of individual cases or on special social and industry circumstances.

Key words: *competition policy, EU, merging, acquisition, Herfindahl-Hirschman's index.*

ЛИТЕРАТУРА

1. Г. Поповић, *Економија Европске уније-макроекономски аспекти и заједничке политике*, Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, Бања Лука, 2009.
2. Горан Поповић, *Основи економије за правнике*, Правни факултет Универзитета у Бањој Луци, 2010.
3. Д. Ђуричин, *Управљање (помоћу) пројекта*, Центар за издавачку делатност економског факултета, Београд 2005.
4. М. Јовановић, *Европска економска интеграција*, ЦИД, Економски факултет, Београд 2006.
5. М. Прокопијевић, *Европска унија – Увод*, Службени гласник, Београд 2005.
6. Р. Вукадиновић, *Право Европске уније*, Правни факултет у Бањој Луци и Центар за право ЕУ Правног факултета у Крагујевцу, Бања Лука - Крагујевац 2006.
7. С. Хикс, *Политички систем Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007.
8. Commission staff working dokument on the European Competitiveness Report 2008., Brussels, 28.11.2008., SEC(2008) 2853. Институт Г17 плус, Београд 2004.
9. E. Bannerman, *The Future of EU Competition Policy*, Center for European Reform, London 2002.
10. Jean-Mark Favre, *Основи ЕУ и комунитарног права*, Gualino Editeur, Paris, 2002, превод,
11. J. Zarka, *Основи институција ЕУ*, (превод, Институт Г17 плус, Београд 2004), Gualino Editeur, Париз 2002.

12. M. Artis, F. Nixon, *The Economics of the European Union*, Oxford University Press, 2007.

13. R. Baldwin, C. Wiplosz, *The economics of European integration*, McGraw-Hill Education, Беркшир 2006.